

**КОНТЕКСТНА РЕАЛІЗАЦІЯ РЕФЛЕКСІЇ В. ЧЕРЧИЛЛЯ
(НА МАТЕРІАЛІ ІСТОРИКО-МЕМУАРНИХ ТВОРІВ)**

У статті окреслено корпус рефлексивно маркованих контекстів в історико-мемуарних творах В. Черчилля. За способом актуалізації рефлексії визначено аналітичні рефлексивно марковані контексти, де рефлексія виражена безпосередньо за допомогою номінативних засобів на позначення предикатів ментальної діяльності й оцінно-дескриптивною лексику; контексти, у яких рефлексія виражена опосередковано – експресивні й образні рефлексивно марковані контексти, та інтегровані типи рефлексивно маркованих контекстів: аналітично-експресивні, аналітично-образні і експресивно-образні.

Ключові слова: рефлексія, текстова сегментація, рефлексивно маркований контекст, інформаційна структура, тип осмислення світу.

This article focuses on distinguishing types of reflection marked contexts in W. Churchill's historic and memoir works. Contextual use of direct reflection markers (verbs denoting mental activity process, evaluative-and-descriptive lexical units) serves as the basis for distinguishing analytical reflection marked contexts; contextual use of indirect reflection markers (syntactic expressive means and lexical stylistic device) provides a basis for distinguishing expressive, figurative and mixed types of reflection marked contexts: analytic-and-expressive, analytic-and-figurative, expressive-and-figurative.

Key words: reflection, text segmentation, reflection marked context, informational structure, type of world perception.

Постановка проблеми. Рефлексія, будучи властивістю людського мислення, має тісний зв'язок із мовою та процесом літературної творчості, тому питання рефлексії неодноразово порушувалося у літературознавстві, історичній поетиці, зокрема у працях Д. П. Бака [1], Г. І. Богіна [3], В. М. Петрова [5], В. І. Тюпи [6] та інших.

Визнання феномену рефлексії особистості як форми вираження її свідомості зумовило інтерес науковців до вивчення рефлексії як важливої складової літературного твору – «судальної первини тексту, що проливає світло на весь художній твір та на окремі його компоненти» [2, с. 5].

Актуальність обраної теми визначається спрямуванням сучасних лінгвістичних розвідок на розв'язання проблеми декодування процесів рефлексії у різних типах дискурсу.

Аналітичний огляд наукової літератури присвяченої проблемі актуалізації авторської рефлексії у текстову площину твору показав, що серед зарубіжних досліджень виділяються розвідки К. Хенке, Маргарет А. Роуз, П. Во, Стівена Дж. Бартлера, Брюса Ф. Кауїна, П. Джей, які вважають рефлексивність характерною рисою постмодерністських романів. Так, П. Джей проводить паралель між самопрезентацією та саморефлексією автора [7], П. Во оперує терміном мета проза [10], а Б. Ф. Кауїн уводить поняття рефлексивна література [8].

Близькою для нашого розуміння є думка Девіда Лоджа про те, що осмислити художній твір можна лише тоді, коли зрозумієш, якою є свідомість, яка писала роман [9].

Тема авторської свідомості вивчається також і в сучасному українському літературознавстві (Б.- І. Антонич, М. Гірняк, А.В. Горбань, М.П. Кодак та ін.).

Узагальнення поглядів науковців на природу авторської рефлексії, дозволяє дійти висновку, що у процесі творчості авторська свідомість актуалізується в елементах художнього твору, декодуваннях яких дозволяє читачу/інтерпретатору реконструювати модель авторської свідомості.

Мета статті полягає у виявленні специфіки контекстної реалізації рефлексії шляхом аналізу вербальних засобів її актуалізації в історико-мемуарних творах В. Черчилля.

Об'єкт дослідження становлять рефлексивно марковані контексти в історико-мемуарних творах В. Черчилля

Предметом вивчення постають вербальні маркери об'єктивації рефлексії В. Черчилля в його історико-мемуарних творах.

Історико-мемуарні твори В. Черчилля відносимо до синкретичних творів, оскільки вони поєднують різноманітні, взаємопов'язані характерні елементи як мемуарних, так і історичних текстів. На основі критерію особливості подання інформації у них виділяємо три основних шари наративу: емпіричний шар (шар історичних фактів, історичних подій), егоцентричний шар (факти життя і діяльності В. Черчилля), рефлексивний (рефлексія автора над попередніми шарами) і метатекстовий шар. Тобто, в історико-мемуарних творах В. Черчилля рефлексія – це неодмінний елемент його авторського слова. Вона органічно вплетена в текст і актуалізується мовними засобами – вербальними маркерами рефлексії – та визначається крізь призму знань, утілених у рефлексивно маркованих контекстах в історико-мемуарних творах, які вилучаються читачем / інтерпретатором у процесі лінгвокогнітивної інтерпретації текстової площини твору.

Наявність вербальних маркерів, безпосередніх чи опосередкованих, об'єктивації рефлексії В. Черчилля в його історико-мемуарних творах стала підставою для виокремлення рефлексивно маркованих контекстів, когнітивним підґрунтям яких є загальна ознака «здійснення ментальної діяльності». Під рефлексивно маркованим контекстом розуміємо фрагмент історико-мемуарних творів В. Черчилля, який є вербальним оформленням рефлексії автора. Для зазначеного виду контекстів характерним типом мовлення є міркування (роздум, судження).

Основною одиницею текстової сегментації рефлексивно маркованих контекстів вважаємо абзац, тому що характерною ознакою історико-мемуарних творів В. Черчилля є чітке членування текстів на абзаци. В абзаци інтегруються міркування автора, які характеризуються послідовністю і смисловою єдністю, наприклад: *We have at length emerged from the scene of material ruin and moral havoc the like of which had never darkened the imagination of former centuries. After all that we suffered and achieved we find ourselves still confronted with problems and perils not less but far more formidable than those through which we have so narrowly made our way* [11, p. 16]. У наведеному контексті рефлексія В. Черчилля актуалізується: 1) фразою *at length* 'накінець' (= "after a long time"), що актуалізує міркування В. Черчилля про тривалість війни; 2) метафорою *the scene of material ruin and moral havoc* 'сцена матеріального краху і морального спустошення', що виявляє осмислення В. Черчиллем характеру війни, 3) порівнянням *the like of which had never darkened the imagination of former centuries* 'ніщо подібне ніколи не затьмарювало уяву минулих поколінь', що відображає осмислення В. Черчиллем наслідків війни; 3) порівнянням *far more formidable than those through which we have made our way way* 'на багато страшніші, ніж ті, через які ми вже пройшли', що експлікує осмислення В. Черчиллем наслідків майбутньої війни. Отже, у наведеному контексті міркування В. Черчилля можна представити схемою: ТРИВАЛІСТЬ ВІЙНИ > ХАРАКТЕР ВІЙНИ > НАСЛІДКИ ВІЙНИ, яка об'єктивує послідовність і змістову єдність роздумів про об'єкт рефлексії – «війну».

Одиницею текстової сегментації рефлексивно маркованих контекстів може також бути речення – просте або складне.

Коли рефлексія В. Черчилля актуалізується формою простого судження, відповідно, рефлексивно маркований контекст має форму простого речення, наприклад: *The mistakes of years can not be remedied in hours* [12, p. 153]. У наведеному прикладі об'єктом рефлексії є поняття «помилка» (неправильність у вчинках, діях). У ході осмислення цього поняття автор зазначає його властивість – «здатність накопичуватися», що об'єктивується фразою *mistakes of years* 'помилки, накопичені роками'. Наступна фраза – *can not be remedied in hours* 'не

можуть бути виправлені за години' – актуалізує точку зору автора щодо тривалості виправлення накопичених помилок.

Рефлексивно-маркований контекст має форму складного речення, коли рефлексія актуалізується в тексті складним судженням, тобто судженням, що складається з двох чи більше простих, пов'язаних між собою суджень, наприклад: *Although fighting in the islands continued for several months, command of the South China sea had already passed to the victor, and with it control of the oil and other supplies on which Japan depended* [13, p. 164). У наведеному контексті поєднано три судження автора: 1) судження про тривалість бойових дій – *fighting in the islands continued for several months* 'боротьба на острові тривала декілька місяців'; 2) судження про результат бойових дій – *command of the South China seas had already passed to the victor* 'влада над Південно-Китайським морем уже перейшла до переможців'; 3) судження про наслідки перемоги – *control of the oil and other supplies on which Japan depended* 'контроль над нафтою та іншими ресурсами, від яких залежала Японія'. Об'єднання вище зазначених трьох простих суджень (за допомогою сполучників *although* та *and*) конструює складне судження, в якому осмислюється контрастність ситуації: «влада над Південно-Китайським морем перейшла до переможця раніше, ніж закінчилася битва».

Залежно від способу актуалізації рефлексії в історико-мемуарних творах В. Черчилля виділяються контексти з безпосередньо й опосередковано вираженою рефлексією, а також контексти з інтегрованими способами її актуалізації.

Безпосередньо виражена рефлексія об'єктивується в *аналітичних* рефлексивно маркованих контекстах. В аналітичних контекстах уживаються номінативні одиниці на позначення:

1) **ментальної діяльності** автора, наприклад, у контексті *If the situation changed through a reversal of Greek policy or any other event we should be in the best position to deal with* [11, p. 69] номінативні одиниці *if* та *should be* вказують на такий різновид ментальної діяльності автора, як «припущення»;

2) **психічного стану** автора, наприклад, у контексті *Personally I felt uplifted, and my mind drew easily and freely from the knowledge I had gathered in my life. I was exhilarated by the salvation of the Army. I present, for what they are worth, the directives to the departments and submissions to the War Cabinet which I issued day by day <...>* [11, p. 123] фрази *I felt uplifted* 'я відчував духовне піднесення' та *I was exhilarated* 'я був веселий' актуалізують духовне піднесення та радість автора;

3) **ментальної діяльності** у комбінації із **психічним станом**, наприклад, у контексті *Considering all the tales of my reactionary, Old World outlook, and the pain this is said to have caused the President, I am glad it should be on record that the substance and spirit of what came to be called the "Atlantic Charter" was in its first draft a British production cast in my own words* [12, p. 386] рефлексія автора актуалізується словом *considering* 'пребираючи в думках', яке позначає ментальну діяльність автора («міркування») та фразу *I am glad* 'я радий', що позначає психічний стан автора («радість»).

Найчастотнішими експресивними засобами, які об'єктивують динаміку міркувань автора, постають **риторичні запитання**, наприклад: *On top of this now came the menace to the Balkan States, including Greece and Turkey, of being enticed or coerced into the Hitler empire, or conquered if they did not comply. Was the same hideous process we had witnessed in Normandy, Denmark, Holland, Belgium, and France to be reproduced in South-East Europe? Were all the Balkan States, including heroic Greece, to be subjugated one by one, and Turkey, isolated, to be compelled to open for the German legions the road to Palestine, Egypt, Iraq, and Persia?...* [12, p. 26].

Опосередковано виражена рефлексія об'єктивується в *експресивних* і *образних* рефлексивно маркованих контекстах.

Експресивні рефлексивно марковані контексти – це контексти, які характеризуються силою вияву почуттів чи переживань автора, тому що процес рефлексії також пов'язаний із

осмисленням та оцінкою власного емоційного стану, наприклад: *How willingly would I have exchanged a full-scale attempt at invasion for this shapeless, measureless peril, expressed in charts, curves and statistics!* [11, p. 101]. Вербальними маркерами рефлексії є номінативні одиниці *how* та *willingly*; їх поєднання – *how willingly* ‘з якою б охотою’ – надає висловлюванню експресивності.

Образні рефлексивно марковані контексти – це контексти, у яких превалює образно-асоціативне осмислення об’єктів рефлексії, наприклад: *In the account of the River War the Nile is naturally supreme. It is the great melody that recurs throughout the whole opera. The general purposing military operations, the statesman who would decide upon grave policies, and the reader desirous of studying the course and results of either, must think of the Nile. It is the life of the lands through which it flows. It is the course of the war: the means by which we fight; the end at which we aim. Imagination should paint the river through every page in the story. It glitters between the palm-trees during the actions. It is the explanation of nearly every military movement. By its banks the armies camp at night. Backed or flanked on its affordable stream they offer or accept battle by day. To its brink, morning and evening, long lines of camels, horses, mules, and slaughter cattle hurry eagerly. Emir and Dervish, officer and soldier, friend and foe, kneel alike to this god of ancient Egypt and draw each day their daily water in goatskins or canteen. Without the river none would have started. Without it none might have continued. Without it none could ever have returned* [14, p. 3–4]. Так, у наведеному контексті В. Черчилль для характеристики об’єкта рефлексії – річки Ніл – використовує шість метафор – *it (the Nile) is the great melody that recurs throughout the whole opera* ‘велична мелодія, що повторюється впродовж усієї опери’; *the life of the lands* ‘життя країн’, *the means by which we fight* ‘зброя, якою ми воюємо’; *the end at which we aim* ‘ціль, яку ми переслідуюмо’; *it glitters between the palm-trees during the actions* ‘він виблискує серед пальмових дерев під час воєнних дій’; *this god of ancient Egypt* ‘цей Бог стародавнього Єгипту’ та одну персоніфікацію: *imagination should paint the river* ‘уяві слід намалювати річку’. Виокремлені образні засоби демонструють, що автор ставить до об’єкта своїх роздумів – річки Ніл – із захопленням, міркує про річку Ніл як феномен, якому притаманна унікальність і неповторність.

Аналіз номінативних засобів реалізації рефлексії також уможливив виявлення **інтегрованих** рефлексивно маркованих контекстів: аналітично-експресивних, аналітично-образних та експресивно-образних.

В **аналітично-експресивних** рефлексивно маркованих контекстах аналітичні міркування поєднуються з експресивністю, яка об’єктивується окличними реченнями, наприклад: *How strange it is that this very House of Commons which regarded me with so much hostility should have been the same instrument which hearkened to my guidance and upheld me through the long adverse years of war till victory over all our foes was gained! What a proof is here offered that the only wise and safe course is to act from day to day in accordance with what one’s own conscience seem to decree!* [11, p. 196].

В **аналітично-образних** рефлексивно маркованих контекстах поєднуються аналітичний аналіз об’єкта рефлексії з образним його сприйняттям, наприклад: *Although the Khalifa might establish his authority by such atrocities, its maintenance depended on the military policy which he consistently pursued. The **terrible** power of a standing army may usually be exerted by whoever can control its leaders, **as a mighty engine is set in motion by the turning of a handle. Yet to turn the handle some muscular force is necessary.** Abdullah knew that to rule the Soudan he must have a great army. To make the great army obedient he must have another separate force; for the influences which keep European armies in subjection were not present among the Dervishes. For some years, he was compelled to leave much to chance or the loyalty of his officers. But latterly, when he had perfected his organisation, he became quite independent and had no need to trust anyone. By degrees and with **astonishing** ability **he carried out his schemes*** [14, p. 35].

У наведеному контексті вилучено лексеми, які актуалізують хід міркувань В. Черчилля: *although ... might..., may usually be exerted..., yet ... is necessary..., must have..., to make ... must have ..., but latterly*. Також вилучено образні мовні засоби – епітети *terrible*

‘жахливий’, *astounding* ‘вражаючий’, дві розширені метафори: *to turn the handle some muscular force is necessary* ‘щоб повернути важіль, потрібна мускулиста сила’, *mighty engine is set in motion by the turning of a handle* ‘могутній двигун приведений в рух поворотом важеля’, які актуалізують специфіку осмислення В. Черчиллем особистості лідера.

Експресивно-образні рефлексивно марковані контексти актуалізують поєднання образного осмислення об’єктів рефлексії з експресивністю міркувань, наприклад: *And what of the supreme, measureless ordeal in which we were again irrevocably plunged? Poland in its agony; France but pale reflection of the former warlike ardor; the Russian Colossus no longer an ally, not even neutral, possibly to become a foe. Italy no longer a friend. Japan no ally. Would America ever come in again? The British Empire remained intact and gloriously united, but ill-prepared, unready. We still had command of the sea. We were woefully outmatched in numbers in this mortal weapon of the air. Somehow the light faded out of the landscape* [11, p. 387]. У наведеному контексті експресивність роздумів автора передається риторичними запитаннями: *And what of the supreme, measureless ordeal in which we were again irrevocably plunged?* ‘В яке безмежно тяжке випробування ми знову безповоротно занурюємося?’, *Would America ever come in again?* ‘Чи Америка прийде знову?’; сполучником *but* ‘але’, яка підсилює драматизм ситуації: *France but pale reflection of the former warlike ardor* ‘Франція лише бліде відображення колишнього войовничого запалу / духу’, *united, but ill-prepared* ‘Британія – об’єднана, але погано підготовлена до війни’, епітетами: *measureless* ‘безмежний’, *gloriously* ‘славно’, *woefully* ‘жалюгідно’, які актуалізують напруженість ситуації, а також надають контексту образності. Образність також об’єктивується метафорами: *in which we were again irrevocably plunged* ‘у який ми знову безповоротно занурювалися’, *the light faded out of the landscape* ‘світло непомітно зникло з ландшафту’, *the Russian Colossus* ‘російський Колос’.

Якщо розглядати рефлексивно-марковані контексти як певні інформаційні структури (термін за С. А. Жаботинською [4]), то за способом представлення інформації вони належать до нелінійних структур, тому що в них інтегровані різні способи актуалізації інформації про об’єкт рефлексії та її обробки. Наприклад: *It is impossible to study any part of Charles Gordon's career without being drawn to all the rest. As his wild and varied fortunes lead him from Sebastopol to Peking, from Gravesend to South Africa, from Mauritius to the Soudan, the reader follows fascinated. Every scene is strange, terrible, or dramatic. Yet, remarkable as are the scenes, the actor is the more extraordinary; a type without comparison in modern times and with few likenesses in history. Rare and precious is the truly disinterested man. Potentates of many lands and different degree – the Emperor of China, the King of the Belgians, the Premier of Cape Colony, the Khedive of Egypt – competed to secure his services* [14, p. 8].

У наведеному контексті об’єктивується: 1) актуалізація способу осмислення об’єкта рефлексії – пізнання частини через ціле (аналіз): *to study any part of Charles Gordon's career – drawn to all the rest* ‘щоб зрозуміти діяльність Чарльза Гордона, треба проаналізувати усі її складові; 2) інформація про життєвий простір об’єкта рефлексії (номінація): *from Sebastopol to Peking, from Gravesend to South Africa, from Mauritius to the Soudan* ‘Від Севастополя до Пекіну, від Грейвсенд до Південної Африки, від острова Маврикій до Судану’; 3) кваліфікація (оцінка) характеру життєвого простору об’єкта: *Every scene is strange, terrible, or dramatic* ‘кожна сцена незвичайна, жахлива, або драматична’; *remarkable as are the scenes* ‘сцени дивовижні’; 4) кваліфікація (оцінка) об’єкта рефлексії: *the actor is the more extraordinary*, ‘актор ще більш незвичайний’, *rare and precious is the truly disinterested man* ‘винятковий та дорогоцінний, дійсно безкорисливий чоловік’; 5) порівняння об’єкта рефлексії з іншими об’єктами: *without comparison in modern times and with few likenesses in history* ‘немає рівних серед сучасників і дуже мало з ким можна зрівняти в історичному минулому’; 4) актуалізація взаємодії об’єкта рефлексії з іншими об’єктами (аргументація): *Potentates of many lands and different degree – the Emperor of China, the King of the Belgians, the Premier of Cape Colony, the Khedive of Egypt competed to secure his services* ‘Вельможі багатьох країн і різних рівнів – імператор Китаю, король Бельгії, управитель Капської провінції, віце-король Єгипту змагалися, щоб здобути його послуги’.

Отже, рефлексивно марковані контексти розрізняються за способом представлення інформації, способом актуалізації рефлексії в текстову тканину твору й актуалізують тип осмислення світу: аналітичний, образний, експресивний, аналітично-експресивний, аналітично-образний та експресивно-образний.

Перспективу подальших розвідок убачаємо у виявленні специфіки контекстної реалізації рефлексії автора у художньому дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бак Д. П. Творческая рефлексия в литературном произведении : природа и функции : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.01.06 «Теория литературы» / Д. П. Бак. – М., 1990. – 18 с.
2. Бамбур Ю. Н. Авторская рефлексия как форма выражения авторского сознания / Ю. Н. Бамбур // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки : [зб. наук. пр.]. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – Вип. 5. – Т. 2. – С. 273 – 282.
3. Богин Г. И. Обретение способности понимать / Г. И. Богин [Электронный ресурс]. – Тверь 2001. – 731 с. – Режим доступа : www.bim-bad/docs/bogin_ponimaniye.pdf
4. Жаботинская С. А. Концепт / Домен : Матричная и сетевая модели / С. А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 254 – 259.
5. Петров В. М. Рефлексия в истории художественной культуры. Ее роль и перспективы развития : [монография] / В. М. Петров. Академия Наук СССР, Институт психологии ; Отв. ред. Я. А. Пономарев. – М. : Наука, 1983. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://practicalthinking.narod.ru/ponomarev/refleksia.pdf>
6. Тюпа В. И. Эволюция художественной рефлексии как проблема исторической поэтики / В. И. Тюпа, Д. П. Бак. – Кемерово : КемГУ, 1988. – С. 4 – 15.
7. Jay P. Being in the Text: Self-Representation from Wordsworth to Roland Barthes / P. Jay. – Ithaca, Cornell Univ. Press, 1984. – 189 p.
8. Kawin Bruce F. The Mind of the Novel: Reflexive Fiction and the Ineffable / Bruce F. Kawin – Princeton N.S.: Princeton University Press, 1982. – 376 p.
9. Lodge D. Consciousness and the Novel / D. Lodge. – Harvard. University Press, 2004. – 336 p.
10. Waugh P. Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction / P. Waugh – London: Routledge, 2001. – 175 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Churchill W. The Second World War. The Gathering Storm / Winston Churchill. – Vol. 1. – N. Y. : Houghton Mifflin Company, 1985. – 724 p.
12. Churchill W. The Second World War. The Grand Alliance / Winston Churchill. – Vol. 3 – N. Y. : Houghton Mifflin Company, 1985. – 818 p.
13. Churchill W. The Second World War. Triumph and Tragedy / Winston Churchill. – Vol. 6 – N. Y. : Houghton Mifflin Company, 1985. – 678 p.
14. Churchill W. The River War / Winston Churchill. – 165 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// manybooks.net/](http://manybooks.net/)

УДК 811.111'37:81'42:821.111

**Ольга Дельва
(Херсон)**

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ «МАЛЕНЬКОЇ ЛЮДИНИ» (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ О'ГЕНРІ ТА ДЖ. ДЖОЙСА)

У статті запропоновано комплексну методичку встановлення динаміки розвитку художнього образу «маленької людини» в світлі антропоцентричної парадигми сучасного